

Πρόλογος

Με το βιβλίο αυτό θα ήθελα να προσκαλέσω νέους ερευνητές και νέες ερευνήτριες να εμπλακούν με την ποιοτική έρευνα, προσεγγίζοντάς την ως μια απαιτητική αλλά συνάμα συναρπαστική περιπέτεια. Η ιδέα της έρευνας ως μιας περιπετειώδους διαδρομής αποτελεί άλλωστε το νήμα που συνέχει τα περιεχόμενα αυτού του βιβλίου. Η ποιοτική έρευνα παρουσιάζεται εδώ ως μια διαδρομή που ο ερευνητής καλείται να διανύσει για να απαντήσει σε ερευνητικά ερωτήματα, χωρίς να είναι δυνατόν να προβλέψει εξαρχής, με ακρίβεια, όλα της τα βήματα. Σε κάθε στάδιο χρειάζεται να παίρνει αποφάσεις ανάμεσα σε διαφορετικές δυνατότητες, έχοντας επίγνωση πως, τη στιγμή της επιλογής, τίποτα δεν εγγυάται ότι ακολουθεί τον «σωστό» δρόμο. Ακριβώς αυτή η αβεβαιότητα είναι που καθιστά την έρευνα μια συναρπαστική εμπειρία, καθώς φέρνει τον ερευνητή αντιμέτωπο με την ευθύνη των δικών του επιλογών και με την ανάγκη να αιτιολογεί διαρκώς την πορεία που χαράσσει. Υπό αυτή την έννοια, κάθε έρευνα φέρει το στοιχείο της ενδεχομενικότητας: θα μπορούσε δηλαδή να είχε εξελιχθεί αλλιώς αν ο ερευνητής είχε κάνει άλλες επιλογές σε κομβικές καμπές της διαδρομής. Πέρα όμως από την ενδεχομενικότητα που εισάγουν οι ίδιες οι επιλογές του ερευνητή, η κοινωνική έρευνα –και ιδίως η ποιοτική– ενέχει πάντοτε και το στοιχείο του απρόβλεπτου. Όσα θα συναντήσει κανείς στο πεδίο, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο θα εξελιχθούν διαδικασίες κρίσιμες για την έρευνα (συναντήσεις, διευθετήσεις, επαφές), δύσκολα μπορούν να προδιαγραφούν με ακρίβεια εκ των προτέρων. Ο ερευνητής οφείλει συνεπώς να είναι ανοιχτός στο απρόβλεπτο, έτοιμος να αντιμετωπίσει τις απροσδόκητες εξελίξεις όχι ως εμπόδια, αλλά ως ευκαιρίες που μπορούν να διευρύνουν την ερευνητική του ματιά και να εμπλουτίσουν τη μελέτη του με στοιχεία που δεν είχε αρχικά προβλέψει. Χρειάζεται, με άλλα λόγια, να αφήσει το πεδίο να τον εκπλήξει. Η έρευνα είναι άλλωστε μια έντονη, πυκνή και βαθιά ενσώματη εμπειρία, που κινητοποιεί αναστοχαστικές διεργασίες και συχνά μετασχηματίζει τον ίδιο τον ερευνητή. Και καθώς δεν αγγίζει μόνο εκείνον, αλλά και τους ανθρώπους, τις ομάδες και τους κόσμους που μελετά, ενέχει πάντοτε μια πολιτική διάσταση, αφού τα ευρήματά της μπορούν, με περισσότερο ή λιγότερο άμεσο τρόπο, να επηρεάσουν τη ζωή τους.

Ξεκινώντας από τις παραπάνω παραδοχές, θέλησα να γράψω ένα βιβλίο που θα παρουσιάζει και θα αναπτύσσει, για κάθε βήμα της ερευνητικής διαδικασίας, το εύρος των επιλογών που ανοίγονται μπροστά στον ερευνητή, να φωτίζει τις διαφορές τους και να αναδεικνύει τα κριτήρια με βάση τα οποία μπορεί να προχωρεί στις αποφάσεις του. Στην προσπάθειά μου αυτή είχα όμως να αντιμετωπίσω μια σημαντική πρόκληση: να γράψω ένα βιβλίο μεθοδολογίας που θα μιλάει για μεθόδους, εργαλεία και ερευνητικές

πρακτικές χωρίς να διολισθαίνει σε οδηγίες χρήσης ή σε έτοιμες συνταγές. Το συγκεκριμένο βιβλίο δεν φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως «συνταγολόγιο» προκαθορισμένων βημάτων, ούτε ως ένα τεχνικό εγχειρίδιο. Και αυτό γιατί αντιμετωπίζει τη διεξαγωγή της έρευνας ως μια δημιουργική διαδικασία, που καλεί τον ερευνητή να ενεργοποιήσει τη φαντασία, την επινοητικότητα και την κριτική του σκέψη. Για να μπορέσει όμως εκείνος να ανταποκριθεί δημιουργικά σε αυτή τη συνθήκη, χρειάζεται να γνωρίζει τις δυνατότητες και τις επιλογές που διαθέτει, ώστε να μπορεί να στηρίζει και να τεκμηριώνει τις αποφάσεις του. Αυτό ακριβώς φιλοδοξεί να υπηρετήσει το κείμενο: να συμβάλει στην καλλιέργεια της ερευνητικής κρίσης, δηλαδή της ικανότητας να επιλέγουμε, να αιτιολογούμε και να αναστοχάζομαστε τις επιλογές μας, με επίγνωση των δυνατοτήτων, αλλά και των ορίων, που συνεπάγεται η καθεμία από αυτές.

Η ανάπτυξη της ερευνητικής κρίσης προϋποθέτει επίσης τη σύνδεση των μεθόδων και των πρακτικών με ευρύτερα μεθοδολογικά πλαίσια και επιστημολογικές αφητηρίες. Μια τέτοια σύνδεση προσφέρει στον ερευνητή μια εδραία βάση ερευνητικού αναστοχασμού: τη δυνατότητα να σκέφτεται τις επιλογές του, να τις συνθέτει με συνεκτικό τρόπο και να τις τεκμηριώνει με επάρκεια, εντάσσοντάς τες σε ευρύτερες μεθοδολογικές και επιστημολογικές προσεγγίσεις και αντιπαραβάλλοντάς τες με άλλες, μη επιλεγμένες εκδοχές.

Η συγγραφή αυτού του βιβλίου συνιστά, από μέρους μου, μια έμπρακτη αποδοχή της θέσης ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα εξακολουθεί να έχει νόημα, όχι για να οριοθετησει αντιπαρατιθέμενα στρατόπεδα, αλλά για να καταδείξει πως οι δύο προσεγγίσεις ακολουθούν θεμελιακά διαφορετικές λογικές. Οι διακριτές αυτές λογικές γίνονται ορατές στον τρόπο με τον οποίο διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα, οργανώνεται ο ερευνητικός σχεδιασμός, παράγονται και αναλύονται τα δεδομένα. Γίνονται επίσης ορατές στον τρόπο με τον οποίο οι ερευνητές αποκρίνονται στις ηθικές προκλήσεις, προσεγγίζουν τη γενίκευση, ορίζουν τα κριτήρια ποιότητας και οικοδομούν πειστικές ερμηνείες.

Όπως βέβαια συμβαίνει με κάθε βιβλίο, έτσι και τούτο αντανakλά, σε σημαντικό βαθμό, την επιλεκτική οπτική του συγγραφέα του. Πιο συγκεκριμένα, ως επιστημολογικό πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας προκρίθηκε το ερμηνευτικό φιλοσοφικό παράδειγμα στις διαφορετικές του εκδοχές, ενώ αξιοποιήθηκε και η οπτική της αναστοχαστικής στροφής, η οποία φωτίζει τον δημιουργικό ρόλο του ερευνητή, την «τοποθέτησή» του και τους θεωρητικούς του προϋποθέτους στην ερευνητική πράξη. Αναγνώρισα επίσης ως ενδεδειγμένη λογική που διαπερνά την ποιοτική έρευνα την απαγωγική – σε αντίθεση με άλλους συγγραφείς, οι οποίοι εξακολουθούν να τη χαρακτηρίζουν ως επαγωγική διαδικασία–, πρότεινα την καλλιέργεια της ηθικής αναστοχαστικότητας αντί μιας φορμαλιστικού τύπου εφαρμογής των συμβατικών αρχών της ερευνητικής δεοντολογίας και ανέδειξα εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης των ζητημάτων της διασφάλισης ποιότητας και της γενίκευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Σε ό,τι αφορά τις μεθόδους παραγωγής δεδομένων, επέλεξα να παρουσιάσω εκείνες τις πρακτικές με τις οποίες είμαι ο ίδιος περισσότερο εξοικειωμένος και για τις οποίες διαθέτω προσωπική

ερευνητική εμπειρία, όπως τα διαφορετικά είδη συνέντευξης και παρατήρησης, οι ομάδες εστίασης και η χρήση τεκμηρίων. Το ίδιο ισχύει και για τις αναλυτικές προσεγγίσεις που παρουσιάζονται στο βιβλίο: την αναστοχαστική θεματική ανάλυση, την ανάλυση με βάση την εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία και τη βιογραφική αφηγηματική ανάλυση. Επέλεξα επίσης να αξιοποιήσω παραδείγματα είτε από έρευνες που έχω διεξαγάγει ή στις οποίες έχω συμμετάσχει ο ίδιος, είτε –όπου αυτό ήταν δυνατόν– από έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα. Η επιλογή αυτή υπηρετεί έναν διπλό στόχο: αφενός, να είναι, κατά το δυνατόν, οικεία στους αναγνώστες τα ερευνητικά πλαίσια στα οποία γίνεται αναφορά· αφετέρου, να αναδείξει αξιόλογες έρευνες που έχουν διεξαχθεί στη χώρα μας με τη χρήση ποιοτικών μεθόδων.

Στο παρόν βιβλίο ενσωμάτωσα, αφού πρώτα το αναθεώρησα και το εμπλούτισα, μεγάλο μέρος του υλικού από το προηγούμενο βιβλίο μου με τίτλο *Μέθοδοι και Τεχνικές στην Ποιοτική Έρευνα* (Εκδόσεις Κριτική, 2014). Επιχείρησα επίσης να αντλήσω για τη συγγραφή από την πολυετή εμπειρία μου στη διδασκαλία μαθημάτων και σεμιναρίων σχετικών με την ποιοτική έρευνα, τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Πολλές ιδέες και πολλά παραδείγματα προέρχονται από τα αμφιθέατρα –ή έχουν δοκιμαστεί σε αυτά– του Πανεπιστημίου Κρήτης, αλλά και άλλων πανεπιστημίων στα οποία έχω προσκληθεί να διδάξω. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στην εμπειρία που αποκόμισα από τη συνεργασία μου, κατά την τελευταία δεκαετία, στο μάθημα «Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη» στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Συμμετέχοντας σε μια εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία, είχα την ευκαιρία να σκεφτώ πιο συγκεκριμένα πώς χρειάζεται να είναι γραμμένο ένα διδακτικό εγχειρίδιο που καλείται, κατά κάποιον τρόπο, να «διδάσκει» και από μόνο του, χωρίς να στηρίζεται στη σταθερή, εβδομαδιαία συνάντηση του διδάσκοντος με τους φοιτητές. Από αυτή την εμπειρία άντλησα πολύτιμες ιδέες για τη μορφή και τον τρόπο ανάπτυξης του παρόντος βιβλίου.

Η δομή του βιβλίου

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε πέντε μέρη· επιπλέον, περιλαμβάνει Επίμετρο και Παραρτήματα.

Το ΜΕΡΟΣ Α εισάγει τον αναγνώστη στη λογική της ποιοτικής έρευνας και περιλαμβάνει τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου. Στο *πρώτο κεφάλαιο* ορίζεται η κοινωνική έρευνα ως επιστημονική δραστηριότητα, προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν από άλλες εκδοχές ερμηνείας και αναπαράστασης του κοινωνικού κόσμου, και εισάγεται η διάκριση μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας. Το *δεύτερο κεφάλαιο* παρουσιάζει την ερμηνευτική φιλοσοφική παράδοση ως πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας, αναδεικνύει την ετερογένεια του ερμηνευτικού παραδείγματος και συζητά τις συνέπειές της για τα ερευνητικά ερωτήματα, τον ρόλο της ερευνήτριας και τα κριτήρια ποιότητας. Τέλος, υποστηρίζεται ότι η ετερογένεια αυτή μπορεί να αντιμετωπιστεί παραγωγικά μέσω τεκμηριωμένων συνθέσεων (μεθοδολογικός πλουραλισμός, *bricolage*), υπό τον όρο της

σαφούς λογοδοσίας ως προς τις παραδοχές και τις πρακτικές που υιοθετούνται. Στο *τρίτο κεφάλαιο* οι κεντρικές επιστημολογικές κατευθύνσεις μεταφράζονται σε μεθοδολογικές δεσμεύσεις, δείχνοντας πώς προϋποθέτουν συγκεκριμένους τρόπους ορισμού του αντικείμενου, πρόσβασης στο πεδίο και οργάνωσης της παραγωγής και της ανάλυσης των δεδομένων. Παρουσιάζονται επίσης οι θεμελιώδεις αρχές και τα βασικά χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας, ως βάση για τα επόμενα κεφάλαια που αφορούν τον σχεδιασμό, τις μεθόδους και την ανάλυση. Στο *τέταρτο κεφάλαιο* υποστηρίζεται ότι η ποιοτική έρευνα δεν συνιστά μια επαγωγική πορεία «από τα δεδομένα στη θεωρία», αλλά εξελίσσεται κυρίως μέσω της απαγωγής (abduction): η θεωρία λειτουργεί ως ευρετικός πόρος, που καλλιεργεί τη θεωρητική ευαισθησία και στηρίζει τη δημιουργική εννοιολόγηση μέσα από επαναληπτικούς κύκλους, στο πλαίσιο ενός σπειροειδούς σχεδιασμού, όπου η παραγωγή δεδομένων, η ανάλυση και η δειγματοληψία αλληλοτροφοδοτούνται.

Το ΜΕΡΟΣ Β παρουσιάζει τον ερευνητικό σχεδιασμό και τα βασικά βήματα προετοιμασίας της ποιοτικής έρευνας και περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια (5ο - 9ο). Στο *πέμπτο κεφάλαιο* διευκρινίζεται ότι ο σχεδιασμός στην ποιοτική έρευνα δεν είναι άκαμπτο «πρωτόκολλο», αλλά μια στοχαστική και τεκμηριωμένη συγκρότηση κατευθύνσεων, η οποία οργανώνει τις επιλογές της ερευνήτριας και παραμένει ανοικτή σε αναθεωρήσεις. Το *έκτο κεφάλαιο* χαρτογραφεί τη μετάβαση από ένα γενικό θέμα σε ένα οριοθετημένο ερευνητικό πρόβλημα και στη συνέχεια, μέσω της διατύπωσης του σκοπού, στη διαμόρφωση κατάλληλων ερευνητικών ερωτημάτων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη συγκρότηση στέρους γνωστικού υπόβαθρου, πρωτίστως μέσω της βιβλιογραφικής επισκόπησης, καθώς και στους τύπους ερωτημάτων που είναι συμβατοί με την ποιοτική έρευνα. Το *έβδομο κεφάλαιο* συζητά τα βασικά ηθικά διλήμματα και τις δεοντολογικές προκλήσεις της ποιοτικής έρευνας, αναδεικνύοντας τα όρια μιας φορμαλιστικής εφαρμογής κανονιστικών αρχών και προτείνοντας την καλλιέργεια της ηθικής αναστοχαστικότητας. Το *όγδοο κεφάλαιο* εστιάζει στην προετοιμασία και την είσοδο στο πεδίο, προσεγγίζοντας την πρόσβαση ως κοινωνική διαδικασία διαπραγμάτευσης και το «πεδίο» ως χώρο πολλαπλών, ενίοτε ανταγωνιστικών, οπτικών. Τέλος, το *ένατο κεφάλαιο* παρουσιάζει τις δειγματοληπτικές στρατηγικές της ποιοτικής έρευνας ως συστηματικές διαδικασίες επιλογής περιπτώσεων, με έμφαση στη σκόπιμη δειγματοληψία, στις πρακτικές προσέλευσης συμμετεχόντων και στα κριτήρια ολοκλήρωσης της δειγματοληψίας.

Το ΜΕΡΟΣ Γ συζητά τις βασικές μεθόδους παραγωγής ποιοτικών δεδομένων και αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια (10ο - 13ο). Στο *δέκατο κεφάλαιο* παρουσιάζεται η συμμετοχική παρατήρηση ως συστηματική επιτόπια μέθοδος, η οποία προϋποθέτει είσοδο στο πεδίο και ενεργή παρουσία της ερευνήτριας, με έμφαση στους διαφορετικούς ρόλους παρατήρησης, στις πρακτικές και δεοντολογικές προκλήσεις, στις σημειώσεις πεδίου και στη στάση της ως «επαγγελματία ξένου». Το *ενδέκατο κεφάλαιο* προσεγγίζει τη συνέντευξη ως οργανωμένη ερευνητική αλληλεπίδραση, χαρτογραφεί τις κύριες εκδοχές της και τις μεθοδολογικές συνέπειες των σχετικών επιλογών και εστιάζει στον σχεδιασμό της ημιδομημένης και της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, καθώς και στη διαχείριση κρίσιμων πρακτικών ζητημάτων, όπως η συστηματική τεκμηρίωση

και η μεταγραφή. Στο δωδέκατο κεφάλαιο αναλύονται οι ομάδες εστίασης ως μέθοδος συλλογικής παραγωγής δεδομένων, με έμφαση στον σχεδιασμό, στον ρόλο του συντονιστή, στις διαδικτυακές εκδοχές και στα ειδικά δεοντολογικά και ηθικοπολιτικά ζητήματα που ανακύπτουν από τον συλλογικό χαρακτήρα τους. Τέλος, στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο το βλέμμα στρέφεται στα τεκμήρια ως δεδομένα της ποιοτικής έρευνας. Ως τεκμήρια ορίζονται τα τεχνουργήματα που έχουν παραχθεί για άλλους σκοπούς και εντάσσονται εκ των υστέρων στην ανάλυση. Παρουσιάζονται οι βασικές κατηγορίες τους και αναδεικνύονται, μέσα από παραδείγματα, οι ερευνητικές δυνατότητες αλλά και οι πρακτικές και αναλυτικές προκλήσεις της αξιοποίησής τους.

Το ΜΕΡΟΣ Δ περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια (14ο - 18ο) και παρουσιάζει, ενδελεχώς και μέσα από παραδείγματα, τρεις βασικές προσεγγίσεις ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, καθώς και ζητήματα συγγραφής και παρουσίασης των αποτελεσμάτων. Στο δέκατο τέταρτο κεφάλαιο η ποιοτική ανάλυση προσεγγίζεται ως διαδικασία διαδοχικών και τεκμηριωμένων επιλογών, μέσα από τις οποίες συγκροτείται το παραγόμενο ερμηνευτικό αποτέλεσμα· αναδεικνύονται τα βασικά μεθοδολογικά και επιστημολογικά διλήμματα που διατρέχουν την αναλυτική διαδικασία και καταδεικνύεται γιατί οι επιλογές αυτές δεν είναι τεχνικά ουδέτερες, αλλά συνδέονται με τον τύπο της γνώσης που επιδιώκει να παραγάγει η έρευνα. Στο δέκατο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η αναστοχαστική θεματική ανάλυση ως ευέλικτη ερμηνευτική πρακτική ανάπτυξης θεμάτων, όπου τα θέματα νοούνται ως ενεργές αναλυτικές κατασκευές που συμβάλλουν στην εννοιολογική αποτύπωση και στην ερμηνευτική κατανόηση του εξεταζόμενου φαινομένου. Στο δέκατο έκτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία ως συστηματική αλλά ευέλικτη μεθοδολογία παραγωγής θεωρίας θεμελιωμένης σε δεδομένα, με έμφαση στη διαρκή σύγκριση, στη θεωρητική δειγματοληψία, στα αναλυτικά υπομνήματα και στη σταδιακή μετάβαση από την κωδικοποίηση ως εννοιολόγηση στη θεωρητική σύνθεση. Στο δέκατο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται η βιογραφική αφηγηματική ανάλυση, η οποία προσεγγίζει τις αφηγήσεις ζωής ως προνομιακό τόπο διερεύνησης της βιωμένης εμπειρίας και της σχέσης ατομικού και κοινωνικού. Αναδεικνύονται δε οι ιδιότητες του αφηγηματικού λόγου και η λογική της ερμηνευτικής ανακατασκευής. Τέλος, στο δέκατο όγδοο κεφάλαιο συζητείται το στάδιο της συγγραφής και της παρουσίασης των αποτελεσμάτων μιας ποιοτικής μελέτης ως οργανικό στοιχείο της επιστημονικής λογοδοσίας.

Τα κεφάλαια του ΜΕΡΟΥΣ Ε (19ο - 21ο) παρουσιάζουν τρία ειδικά μεθοδολογικά ζητήματα της ποιοτικής έρευνας, τα οποία έχουν αποτελέσει είτε πηγή παρανοήσεων, είτε πεδία εντάσεων και αντιπαραθέσεων. Στο δέκατο ένατο κεφάλαιο εξετάζεται το απαιτητικό ζήτημα της γενίκευσης στην ποιοτική έρευνα και επαναπροσδιορίζονται, με μεθοδολογικά ελέγξιμους όρους, οι μορφές γενίκευσης που είναι συμβατές με τους σκοπούς και τις επιστημολογικές της αφετηρίες. Στο εικοστό κεφάλαιο τεκμηριώνεται γιατί τα συμβατικά κριτήρια αξιολόγησης της ποιότητας, όπως διατυπώνονται στη (μετα)θετικιστική προσέγγιση, δεν μπορούν να μεταφερθούν αυτούσια στην ποιοτική έρευνα. Στη συνέχεια, ανασυγκροτείται η συζήτηση γύρω από εναλλακτικά κριτήρια συμβατά με τη λογική της ποιοτικής έρευνας και προτείνεται ένα ευέλικτο πλαίσιο αξιολόγησης, το οποίο

η ερευνήτρια οφείλει να προσαρμόζει κάθε φορά στις ιδιαιτερότητες του ερευνητικού της προγράμματος. Τέλος, στο *εικοστό πρώτο κεφάλαιο* εξετάζεται η δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Αφού επιχειρηθεί μια εννοιολογική οριοθέτηση και αποσαφηνιστούν συγγενείς πρακτικές, συζητούνται οι θεσμικές και τεχνολογικές εξελίξεις που ενισχύουν την αρχειοθέτηση και την επαναχρησιμοποίηση ποιοτικών δεδομένων, ανάλυνται οι βασικές επιστημολογικές και δεοντολογικές ενστάσεις και παρουσιάζονται οι απαντήσεις και οι πρακτικές λύσεις που έχουν διαμορφωθεί για τη διαχείριση των σχετικών κινδύνων από πιστοποιημένα αρχεία και ερευνητικές υποδομές.

Στον Επίλογο παρουσιάζονται οι προοπτικές της ποιοτικής έρευνας, καθώς και οι προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον των κοινωνικών επιστημών. Επιπλέον, το βιβλίο περιλαμβάνει, με τη μορφή Επιμέτρου, μια αυτόνομη ενότητα –γραμμένη από κοινού με τη Ζαχαρούλα Κασσέρη– η οποία αφορά το λογισμικό υποβοήθησης ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων NVivo 15. Η ενότητα εστιάζει στις βασικές λειτουργίες του προγράμματος, οι οποίες επεξηγούνται αναλυτικά και επιδεικνύονται με παραδείγματα και απεικονιστικά σχήματα, ώστε ο αναγνώστης να μπορέι, εφόσον το επιλέξει, να τις αξιοποιήσει πρακτικά στην οργάνωση και την ανάλυση του υλικού του. Παράλληλα, δείχνει πώς επιλεγμένες λειτουργίες του NVivo 15 μπορούν να ενταχθούν υποστηρικτικά στη διαδικασία της αναστοχαστικής θεματικής ανάλυσης, σε συνάρτηση με τη λογική και τις απαιτήσεις της συγκεκριμένης μεθόδου.

Τρόποι χρήσης του βιβλίου

Το βιβλίο απευθύνεται σε όσες και όσους έχουν αναπτύξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ποιοτική έρευνα. Ειδικότερα, απευθύνεται σε νέους ερευνητές και νέες ερευνήτριες –προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές, υποψήφιους διδάκτορες–, αλλά και σε διδάσκοντες και διδάσκουσες που αναζητούν ένα συνεκτικό διδακτικό εγχειρίδιο για μαθήματα μεθοδολογίας.

Τα κεφάλαια του βιβλίου συνδέονται μεταξύ τους με εύλογο και συνεκτικό τρόπο, διατηρούν όμως σχετική αυτονομία, ώστε να είναι δυνατή και η επιλεκτική μελέτη τους ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του αναγνώστη. Οι μεταξύ τους διασυνδέσεις υποδεικνύονται με σχετικές ενδοκειμενικές παραπομπές.

Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με τον προσδιορισμό μαθησιακών στόχων, οι οποίοι περιγράφουν με σαφήνεια τα προσδοκώμενα αποτελέσματα της μελέτης του. Η ύλη του κεφαλαίου εμπλουτίζεται με πλήθος παραδειγμάτων, πλαισίων συμπληρωματικής ύλης και πινάκων. Όλα τα παραπάνω μπορούν να αποτελέσουν πρόσθετο διδακτικό υλικό, το οποίο αξιοποιείται είτε κατά τη διδασκαλία, είτε κατά την προσωπική μελέτη. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου ο αναγνώστης μπορεί να βρει σημεία σύνοψης της ύλης,¹ ερωτήσεις

1 Στο 2ο Κεφάλαιο, λόγω της μεγάλης του έκτασης, παρεμβάλλονται σημεία σύνοψης και στο μέσον περίπου του κεφαλαίου.

ανακεφαλαίωσης και ασκήσεις που βοηθούν στην (αυτο)αξιολόγηση της κατάκτησης των διδακτικών στόχων. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση προτεινόμενων κειμένων για περαιτέρω μελέτη.

Η παράθεση όρων στο ευρετήριο διευκολύνει την αναζήτηση των σχετικών αναφορών εντός του κειμένου. Τέλος, στα παραρτήματα του βιβλίου ο αναγνώστης μπορεί να βρει πρόσθετο πληροφοριακό υλικό και φόρμες προς αξιοποίηση.

Για τη χρήση της γλώσσας

Θέλοντας να ισορροπήσω ανάμεσα στην ανάγκη για έναν συμπεριληπτικό, ως προς το φύλο, τρόπο γραφής και στην παραγωγή ενός ευανάγνωστου κειμένου, προέκρινα, αντί της χρήσης διπλού όρου (ο ερευνητής και η ερευνήτρια) ή της συντετμημένης γραφής με τη χρήση πλαγιοκαθέτου (ο/η ερευνητής/τρια), την εναλλαγή αρσενικού και θηλυκού γένους σε βασικούς όρους, όπως «ερευνητής»-«ερευνήτρια», «συνεντευκτής»-«συνεντεύκτρια».

Για να αναφερθώ στους ανθρώπους που συμμετέχουν σε μια έρευνα, χρησιμοποίησα πρωτίστως τον όρο «συμμετέχοντες», και όπου ταιριάζει στα εκάστοτε συμφραζόμενα, τους όρους «συνομιλητές» ή «πληροφορητές». Για την απόδοση του όρου *interaction* χρησιμοποιούνται ισοδύναμα οι όροι «διάδραση» και «αλληλεπίδραση». Αντίστοιχα, ο όρος *informed consent* αποδίδεται είτε ως «ενήμερη συγκατάθεση», είτε ως «ενήμερη συναίνεση».

Ευχαριστίες

Για τη συγγραφή του ανά χείρας βιβλίου πολλά χρωστώ στους ανθρώπους που συνάντησα και με τους οποίους συνεργάστηκα σε ποικίλα ακαδημαϊκά περιβάλλοντα στην πορεία πολλών χρόνων. Σημαντικό μέρος από όσα περιλαμβάνονται στις σελίδες του έχουν διαμορφωθεί μέσα από συζητήσεις, κοινές αναζητήσεις, διδακτικές εμπειρίες και ερευνητικές συμπράξεις, που μου έδωσαν αφορμές να σκεφτώ, να δοκιμάσω ιδέες και να επανεξετάσω βεβαιότητες.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες ανήκουν στους/ις συναδέλφους μου στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, όπου υπηρετώ από το 2007. Όλα αυτά τα χρόνια, το Τμήμα λειτούργησε για μένα ως γόνιμος χώρος έρευνας και διδασκαλίας, ανταλλαγής ιδεών, αλλά και καθημερινής ακαδημαϊκής συνύπαρξης. Σημαντική υπήρξε επίσης η εμπειρία της συνεργασίας μου με το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, στο οποίο συμμετέχω από το 2014. Εκεί είχα τη χαρά να συναντήσω αξιόλογους και αξιόλογες συναδέλφους, αλλά και φοιτητές και φοιτήτριες με ουσιαστικό ενδιαφέρον για την έρευνα που σπούδαζαν από απόσταση.

Εξίσου καθοριστικοί στάθηκαν και ορισμένοι συλλογικοί χώροι στους οποίους είχα τη χαρά να συμμετάσχω. Στην Ένωση Προφορικής Ιστορίας (ΕΠΙ) είχα δημιουργικές ανταλλαγές γύρω από την αξιοποίηση και την ερμηνεία των προφορικών μαρτυριών. Στο Δίκτυο για τα Κοινωνικά Δεδομένα (SoDaNet) συμμετείχα, μαζί με συναδέλφους από άλλους επτά φορείς, στη συγκρότηση της εθνικής ερευνητικής υποδομής για τα κοινωνικά δεδομένα, μια εμπειρία εξαιρετικά δημιουργική και υψηλών απαιτήσεων. Αντίστοιχα, η μακρόχρονη συνεργασία μου με το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, στο πλαίσιο της υλοποίησης ερευνητικών προγραμμάτων, μου επέτρεψε να συνδέσω τη μεθοδολογική σκέψη με την ερευνητική πράξη. Παράλληλα, η συμμετοχή μου στην ερευνητική επιτροπή «Βιογραφία και Κοινωνία» (RC-38 Biography and Society) της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας (International Sociological Association), και ιδίως η δυνατότητα να υπηρετώ σήμερα από τη θέση του αντιπροέδρου, μου επιτρέπει να παρακολουθώ από κοντά τις διεθνείς εξελίξεις και να συμβάλλω σε επιστημονικές δραστηριότητες γύρω από τη βιογραφική έρευνα. Όλες αυτές οι εμπειρίες άφησαν το αποτύπωμά τους στον τρόπο με τον οποίο σκέφτηκα και έγραψα το παρόν βιβλίο.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους ανθρώπους των εκδόσεων Κριτική, και ειδικότερα τη Μάγνη Μίνογλου, την Ελένη Σαντάρμη, τη Μάγδα Καραβιώτη, την Καλλιόπη Τσίτουρα και τον Κωνσταντίνο Καλοφωλιά, για τη μακρόχρονη συνεργασία και την εμπιστοσύνη τους, καθώς και για την αποδοχή του βιβλίου αυτού στον κατάλογο του εκδοτικού οίκου. Ευχαριστίες χρωστώ ακόμη στον Ηρακλή Καρελίδη για τη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου.

Ευχαριστώ επίσης από καρδιάς τη σύντροφό μου Ζαχαρούλα Κασσέρη, με την οποία εδώ και πολλά χρόνια μοιραζόμαστε όχι μόνο τη ζωή μας, αλλά και κοινά επιστημονικά ενδιαφέροντα. Η συμβολή της στο παρόν βιβλίο υπερβαίνει κατά πολύ τη συμμετοχή της στη συγγραφή του Επιμέτρου και την παραχώρηση δικού της υλικού, το οποίο αξιοποίησα ως παράδειγμα εφαρμογής.

Τέλος, το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στην κόρη μου Κωνσταντίνα.